

Competing Discourses in the Middle East: Comparison and Analysis (Islamic Revolution, Secular Brotherhood and Salafism)

Maryam Abdullahi ¹

PhD student in political studies of the Islamic world. University of Tehran

Received: 2022/08/9 | Accepted: 2022/09/11

Abstract

This research aims to compare and analyze competing discourses in the Middle East region: Islamic Revolution, Secular Brotherhood and Salafis). Based on this study, the central signifier in the Islamic Revolution discourse is the Wilaya of faqih (Guardianship of a jurist) and includes several surrounding signifiers, especially government, independence and freedom, and the formation of a single global nation (ummah). In addition, the central signifier of the Secular Brotherhood discourse, on which the Islamic Justice and Development Party has been developed in Turkey, includes Islamic moderation, and its surrounding signifiers include the Turkish nationalist view, the nation-state, nationalism, secularism, and modernization, and especially legitimacy and acceptability which are articulated together as two surrounding signifiers. Finally, the central signifier of the Salafism discourse is the caliphate, and the surrounding signifiers are: returning to the foundations of religion, the spread of economic poverty and colonial rule, and the Saudi Wahhabi Islam.

Keywords: discourse, Middle-East – Islamic Revolution, Brotherhood, Salafism.

مقایسه و تحلیل گفتمان‌های رقیب در منطقه خاور میانه (انقلاب اسلامی، جریان اخوان سکولار و سلفی‌گری)

مریم عبدالهی^۱

دانشجوی دکترا مطالعات سیاسی جهان اسلام. دانشگاه تهران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۵/۱۸ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۶/۲۰

چکیده

این پژوهش با هدف مقایسه و تحلیل گفتمان‌های انقلاب اسلامی، جریان اخوان سکولار و سلفی‌گری مورد مطالعه قرار گرفته است. دال مرکزی گفتمان انقلاب اسلامی ولایت فقیه است و شامل چندین دال شناور بویژه حکومت اسلامی، استقلال و آزادی و تشکیل امت واحد جهانی می‌باشد. به علاوه، دال مرکزی گفتمان اخوانی سکولار، اعتدال‌گرایی اسلامی است و دال‌های شناور آن عبارتند از نگاه ملی‌گرایانه ترکی، دولت - ملت، ناسیونالیسم، سکولاریسم، مدرنیسم و بویژه مشروعیت و مقبولیت که به عنوان دو دال شناور با هم مفصل بندی شده‌اند. در نهایت، دال مرکزی گفتمان سلفی‌گری خلافت است و دال‌های شناور گفتمان سلفی‌گری عبارتند از: بازگشت مجدد به بنیادهای دین و بنیادگرایی اجتماعی.

واژگان کلیدی

گفتمان، خاورمیانه، انقلاب اسلامی، اخوان، سلفی‌گری.

مقدمه

از ابتدای ظهور اسلام در شبه جزیره عربستان و سپس گسترش اسلام در سایر نقاط جهان، همواره در جهان اسلام فراز و نشیب های زیادی تجربه شده است تا جایی که می توان بیان داشت روند گسترش اسلام و اقدامات اسلام ستیزانه در طی تاریخ ارتباط مستقیمی با هم داشته است (رضوی، ۱۳۸۸: ۳) یا این که گسترش اسلام در قرن های اولیه هجرت موجی از اسلام هراسی را در کشورهای اروپایی بویژه در میان مسیحیان را بوجود آورد (Larson، ۲۰۰۵: ۲۹). از این رو؛ با توسعه روند گرایش به اسلام، استعمار غرب اقداماتی اسلام ستیزانه با هدف به تصویر کشیدن چهره زشت از اسلام و مسلمانان انجام داد (درخشه و حسینی فائق، ۱۳۸۸: ۱۵) که نتایج اقدامات آنها منجر به ایجاد تفرقه و رکود در جهان اسلام گردید و در ادامه با احیای جنبش های اسلامی در جوامع مسلمان شاهد تهاجم گسترده استعمار غرب بودیم، که منجر به عقب نشینی مسلمانان از مواضع شان گردید (امینیان، ۱۳۸۷: ۱۰۶). اما بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران احساس ترس از اسلام و مقابله با مسلمانان در جوامع غربی شکل تازه ای به خود گرفت و انقلاب اسلامی ایران به کانون شکل گیری و سازماندهی جنبش های بیداری اسلامی، در راستای مبارزه با استکبار جهانی مبدل گردید (منتظران، ۱۳۹۸: ۴). با این اوصاف؛ امروزه در جهان اسلام و بخصوص منطقه خاورمیانه در کنار گفتمان انقلاب اسلامی، جریان سکولار ترکیه و سلفی گری نیز فعال است.

به عبارت دیگر؛ منطقه خاورمیانه به عنوان قلب جهان اسلام، همواره دارای تنش بین سه گفتمان انقلاب اسلامی ایران، اسلام میانه رو ترکیه و سلفی گری بوده است. در این راستا؛ گفتمان های سه گانه انقلاب اسلامی، اسلام میانه رو و سلفی - تکفیری همگی برآمده از دال های شناوری در قلمرو کشورهای اسلامی هستند که

با توجه به وضعیت فرهنگی، مذهبی، اجتماعی، سیاسی و تاریخی سه کشور ایران، ترکیه و عربستان، به اشکال گوناگونی بر گرد دال های مرکزی متفاوت، مفصل بندی شده و یکدیگر را به عنوان رقیب طرد می کنند (حسن نیا مقدم و دیگران، ۱۳۹۸: ۲).

بنابراین؛ پژوهش حاضر با هدف مقایسه و تحلیل گفتمان های رقیب در منطقه خاور میانه (انقلاب اسلامی، جریان اخوان سکولار و سلفی گری) در چارچوب نظریه گفتمان «لاکلا» و «موفه» مورد مطالعه قرار گرفته است. بر این منوال در چارچوب مفاهیم مهم نظریه گفتمان لاکلا و موفه (دال و مدلول؛ دال مرکزی؛ دال شناور؛ مفصل بندی؛ هژمونی؛ حوزه گفتمان گونگی؛ بی قراری؛ ضدیت و غیریت و زنجیره هم عرضی؛ گفتمان های رقیب در منطقه خاور میانه (انقلاب اسلامی، جریان اخوان سکولار و سلفی گری) به شرح موارد زیر مورد تحلیل قرار می گیرد.

الف) گفتمان انقلاب اسلامی

گفتمان انقلاب اسلامی از نظر محتوایی بر طبق اسلام گرایی نوین و در راستای حفظ هویت فرهنگی، اسلامی ایرانی است (پورپزشک، ۱۳۹۰: ۷۴). هدف نهایی انقلاب اسلامی ایجاد طرحی نو بر پایه دین، اخلاق، علم و عقلانیت است (جهانیان، ۱۳۹۷: ۱) و برداشت قانونی از اسلام، فهم تمدنی گفتمان انقلاب اسلامی را نشان می دهد (موثقی گیلانی و نیری، ۱۳۸۹: ۳) با این اوصاف؛ تحلیل گفتمان انقلاب اسلامی به شرح موارد زیر قابل بررسی است:

۱- ولایت فقیه دال مرکزی گفتمان انقلاب اسلامی

ولایت فقیه در گفتمان انقلاب سیاسی بر مبنای حکومتی است که در آن ولی فقیه رسالت تدبیر کشور در همه امور را بر عهده دارد (شاهسوند و دیگران، ۱۳۹۶: ۶۶). از این رو؛ طبق نظر امام خمینی (ره) «حکومت ... به معنای ولایت مطلقه ای که از جانب خدا به نبی اکرم صلی الله علیه و آله وسلم واگذار شده، ... از اهم احکام الهی است و بر جمیع احکام فرعی الهیه حتی نماز، روزه و حج تقدم دارد...»

حکومت می تواند قراردادهای شرعی را که خود با مردم بسته است در مواقعی که آن قرارداد مخالف مصالح کشور و اسلام باشد یک جانبه لغو کند و می تواند هر امری را چه عبادی و یا غیر عبادی است که جریان آن مخالف مصالح اسلام است از آن مادامی که چنین است جلوگیری کند، حکومت می تواند از حج که از فرایض مهم الهی است در مواقعی که مخالف صلاح کشور اسلامی می دانست موقتاً جلوگیری کند... ولایت فقیه و حکم حکومتی از احکام اولیه است. ..» (صحیفه امام، ج ۲۰: ۴۵۲-۴۵۱).

۲- دال های شناور

گفتمان انقلاب اسلامی شامل چندین دال شناور می باشد به شرح موارد زیر است:

۲-۱- حکومت اسلامی

یکی از مهم ترین دال های شناور گفتمان انقلاب اسلامی، حکومت اسلامی است که به دال مرکزی مفصل بندی شده است. در شعارهای انقلابی مردم جمهوری را درخواست می کردند که بر اساس اسلام باشد. یعنی حاکمیت مردم را بدون حاکمیت اسلام قبول نداشتند. زیرا آنها خواستار حکومت سیاسی بودند (جهان بزرگی و دیگران، ۱۳۸۸: ۵).

۲-۲- استقلال و آزادی

گفتمان برخلاف ایدئولوژی که فقط به عرصه نظری تعلق دارد، بر مبنای دو عرصه ذهنی است. بر این مبنای که عینیت خواست مردم در گفتمان انقلاب اسلامی دارای اهمیت است و دال های استقلال و آزادی در گفتمان انقلاب اسلامی به وقته حکومت مفصل بندی شده است.

۲-۳- تشکیل امت واحد جهانی

قانون اساسی که حرکتی برای پیروزی مستضعفین بر مستکبرین است، زمینه تداوم انقلاب را فراهم کرد. انقلاب اسلامی در گسترش روابط بین المللی با دیگر

جنبش‌های اسلامی و مردمی، می‌کوشد تا راه تشکیل امت واحد جهانی را هموار کند تا استمرار به مبارزه برای نجات ملل محروم و تحت ستم در تمام جهان قوام یابد (منصور، ۱۳۹۶: ۱۴-۱۵). وقته صدور انقلاب می‌خواهد به جنبش‌های اسلامی در ایجاد امت واحده اسلامی یاری رساند، خود را با مفهوم مقاومت مفصل‌بندی می‌کند (فراتی، ۱۳۹۷: ۱).

۳- مشروعیت

مسئله مفصل‌بندی دیگر رابطه حکومت و مشروعیت است، چرا که بدون مشروعیت دیگر نهادهای زیرمجموعه حکومت، درون گفتمان انقلاب اسلامی قرار نخواهند گرفت. گفتمان انقلاب اسلامی تأکید کرد که رژیم پهلوی از بنیان نامشروع است و نظریه‌ای که در باب مشروعیت دولت ارائه داد نظریه ولایت فقیه بود. نظریه ولایت فقیه مبتنی بر این فرض است که دولت فقط تحت نظارت ولی فقیه می‌تواند مشروع باشد (فراتی، ۱۳۹۷: ۲). از این رو؛ استدلال‌های عقلی جهت اثبات مشروعیت نظام به این شرح است: جامع بودن اسلام؛ بایستگی حکومت اسلامی برای اجرای آنها؛ نظریه عصر غیبت و محال بودن رهاسازی امت مسلمان توسط خداوند، سنت و رویه رسول (ص) و امیر مؤمنان که تشکیل حکومت دادند (شاهسوند و دیگران، ۱۳۹۶: ۷۲).

۴- غیریت

گفتمان انقلاب اسلامی در کلیت با گفتمان‌های رقیب مانند سوسیالیسم، کمونیسم و سرمایه داری تفاوت دارد. زمانی که انقلاب اسلامی ایران به پیروزی رسید، مارکسیست‌ها معتقد بودند اسلام فاقد ایدئولوژی برای یک انقلاب است و تنها تفکری که می‌تواند انقلاب را ایجاد کند، ایدئولوژی چپ است. در مقابل انقلابیون به این نتیجه رسیدند که دین می‌تواند قادر به تولید انقلاب باشد (فراتی، ۱۳۹۷: ۴). به این مضمون که دال‌های شناور اسلام شیعی می‌توانند بر دال مرکزی ولایت فقیه مفصل‌بندی شوند. تا پیش از انقلاب اسلامی ایران در اثر

الحاد(بازگشت از راه حق) گروه‌های سیاسی مختلف برای سقوط رژیم شاه، رقابت درون‌گفتمان برای اسلام سیاسی روشن نبود اما پس از انقلاب اسلامی ایران سه گفتمان اسلام سیاسی روشنفکر لیبرال، چپ و فقهاتی در مقابل یکدیگر قرار گرفتند. گفتمان اسلام سیاسی فقهاتی در اندیشه امام خمینی، ولایت فقیه و روحانیت به عنوان مفسر اصلی گفتمان انقلاب اسلامی درآمد(علیپور گرجی، ۱۳۹۳: ۶۱). بنابراین دو خرده گفتمان اسلامی لیبرال و چپ بعنوان گفتمان‌های رقیب داخلی انقلاب اسلامی از صحنه خارج شدند و گفتمان انقلاب اسلامی مسلط شد(فراستی، ۱۳۹۷: ۵). به علاوه؛ یکی از غیرهای اصلی انقلاب اسلامی غرب است به نحوی که انقلاب اسلامی به عنوان یک پدیده متحول کننده، مناقشات بسیاری را در نظریات جدید و قدیم انقلاب در غرب ایجاد کرد و نقش دین را در تحول اجتماعی مورد توجه قرار داد(پورپزشک، ۱۳۹۰: ۷۲). برداشت گفتمان انقلاب اسلامی از دال شناور اسلام سیاسی در پی ایجاد نوعی جامعه پیشرفته است که با بهره‌گیری از دستاوردهای مثبت تمدن غرب، از آسیب‌های آن به دور باشد.

۵- هژمونی

گفتمان انقلاب اسلامی امروزه به یک گفتمان مسلط تبدیل شده است. یک قرائت از اسلام در جامعه کنونی ایران مسلط شده است و توانسته است سایر قرائت‌ها از اسلام را به حاشیه ببرد(فراستی، ۱۳۹۷: ۶). از این نظر؛ رابطه بین حکومت و قدرت سیاسی را ولایت فقیه متصل کرده است که به صورت هژمونی(برتر یا تثبیت هویت) درآمد است و تلاش می‌کند این وضعیت را بر اساس جنبش مقاومت اسلامی بسط دهد(ولی‌زاده میدانی، ۱۳۹۶: ۵۱).

۶- اسطوره و استعاره

امت اسلامی به دال ام القرای اسلام مفصل‌بندی شده است بویژه این که گفتمان انقلاب اسلامی چون دیگر گفتمان‌های اسلام سیاسی، عقب‌ماندگی سیاسی

مسلمانان را زاینده استعمار غرب می‌داند (علی پور گرجی، ۱۳۹۳: ۴۶). به عبارت دیگر؛ گفتمان انقلاب اسطوره امت اسلامی را به دال مرکزی خود مفصل‌بندی کرده است به نحوی که طبق اصل یازده قانون اساسی جمهوری اسلامی سیاست کلی را بر پایه وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام تحقق می‌بخشد (منصور، ۱۳۹۶: ۱۰).

ب- گفتمان اخوان سکولار

ساختار قدرت در ترکیه همواره کانون رقابت دو حزب اسلام‌گرا و کمالیستی بوده است (Taspinar, ۲۰۰۸: ۵) تا جایی که در این شرایط جریان اسلام‌گرایان توانستند قدرت را طی دو دهه به دست گیرند. از آنجا که نیروهای اخوان المسلمین سنتی قدرت را به دست نگرفته بود، عمل اسلام‌گرایان بنیادگرا بیشتر مورد توجه بود، به این جهت تفاوت زیادی میان جریان اسلام‌میان‌رو و جریان اسلام‌بنیادگرا وجود نداشت. اما پس از آنکه حزب عدالت و توسعه قدرت را به عنوان یک حزب اسلامی در دست گرفت و میان‌روی را پیشه کرد، این تلقی به وجود آمد که الگویی از اسلام‌میان‌رو نیز می‌تواند برای حکومت وجود داشته باشد. اسلامی که بتواند بنیادگرایی را تضعیف کند و به اصول دموکراسی پای بند باشد (موثقی گیلانی و نیری، ۱۳۸۹: ۳). با این اوصاف؛ تحلیل گفتمان اخوان سکولار به شرح موارد زیر قابل بررسی است:

۱- اعتدال‌گرایی دال مرکزی گفتمان اخوان سکولار

دال مرکزی گفتمان اخوانی سکولار که حزب اسلامی عدالت بر پایه آن توسعه یافته است، اعتدال‌گرایی اسلامی است. جریان اعتدال‌گرایی برآیند دو محور عمودی و افقی است. در محور افقی سنت اسلامی و مدرنیته غربی و در محور عمودی بنیادگرایی اسلامی و لائسیته ترکی با کمالیسم قرار دارد. این گفتمان از ملی‌گرایی ترکی بهره‌زیادی می‌برد. برای نمونه تحت حکومت احزاب مختلف حتی عدالت و توسعه کردها از بسیاری حقوق محروم هستند (Koolae and

Hafezian, ۲۰۱۷: (۷۵).

۲- دال‌های شناور

گفتمان اخوانی سکولار نخست توسط اخوان المسلمین مصر تأسیس شد و تلاش داشت تا با برپایی حکومت اسلامی از مزایای مدرنیته بهره ببرند. اخوان المسلمین توسط «سید قطب» دچار انشعاب شد و جوانان تندروی مسلمان مصری تکفیری شدند، اما اخوان به مشی میانه‌روی اسلامی ادامه داد و با غرب همکاری کرد. از این رو؛ دال‌های شناور گفتمان اخوان به شرح زیر است:

۲-۱- نگاه ملی‌گرایانه ترکی

این دال مورد استقبال استکبار غرب قرار گرفته است. تا از اثرگذاری اسلام سیاسی مدنظر ایران که بر چهار اصل وحدت جهان اسلام در برابر آمریکا و اسرائیل، عدم جدایی دین از سیاست، عدم پذیرش الزامات نظام لیبرال دموکراسی و در نهایت دفاع از مظلومین در برابر ظلم مبتنی است، بکاهند (بردبار، ۱۳۹۵: ۱۴).

۲-۲- دولت - ملت

دولت، ملت طرحی بود که آتاتورک بعد از حذف نام عثمانی که گستره وسیعی از سه قاره اروپا، آسیا و آفریقا را شامل می‌شد، با انتخاب نام جمهوری ترکیه به این سرزمین هویت تازه بخشید (انتخابی، ۱۳۹۰: ۵۰). پس از شکست اصلاحات و ناکامی مشروطه، عملاً گفتمان‌های خلافت اسلامی، عثمانی‌گرایی و اتحاد جهان اسلام کم‌رنگ و ناتوان شده بودند و توانایی سر و سامان دادن به اوضاع آشفته یک امپراتوری گسترده را نداشتند. از سوی دیگر منافع قدرت‌های اروپایی در آن روزگار با ایجاد یک دولت-ملت به سبک اروپایی که جانشین یک امپراتوری با هویت اسلامی شود همساز بود. در سال ۱۸۵۶ یکپارچگی عثمانی برای تعادل اروپا ضروری اعلام شد و اروپا کوشید تا آن امپراتوری را حفظ کند، اما پس از سال ۱۸۷۸ یعنی وقتی که تجزیه‌اش برای تعادل اروپا ضروری انگاشته شد، به شیوه به همان اندازه منتظم تجزیه شد (احمدیان و محمدی، ۱۳۹۱: ۱۰).

مشروعیت و مقبولیت دو دال شناور هستند که با هم مفصل بندی شده‌اند. انتخابات آزاد یکی دیگر از دال‌های شناور است. از نظر محتوایی در این گفتمان ترکیبی میان اسلام میانه‌رو و مدرنیته وجود دارد. حزب کمالیست این گفتمان را مخالف ارزش‌ها و آزادی بشر نمی‌دانند. یکی از نمونه‌ها صنعت گردشگری است. اسلام‌گرایان بر ارزش‌های اسلامی پا فشاری می‌کنند اما این ارزش‌ها جلوی آزادی اجتماعی و آزادی گردشگران خارجی را نگرفته است (حسن نیا مقدم و دیگران، ۱۳۹۸: ۳۸).

۲-۴- ناسیونالیسم

در شکل‌گیری مکتب ناسیونالیسم ترکیه، آتاتورک و ضیاگوکالپ نقش مهمی را ایفا کرده‌اند. مصطفی کمال آتاتورک با بهره‌گیری از عناصر فرهنگی بر نقش دولت-ملت به عنوان یک عامل اساسی تأکید می‌کند، اما با به حاشیه راندن مذهب، از اتحاد وطنی، تاریخی و نژادی یاد می‌کند (Saklı، ۲۰۱۱: ۸۰). اصل ناسیونالیسم کمالیستی، دارای بعد حاکمیت قومی و انحصارگرا است و علاوه بر ناسیونالیسم فرهنگی در سیاست داخلی، ناسیونالیسم کمالیستی بعد کمالیسم نژادی و قومی را نیز دارد و این نوع ناسیونالیسم فراتر از ناسیونالیسم مبتنی بر واکنش و کوشش‌های دفاعی کشورهای تحت ستم به شمار می‌رود (Parla، ۱۹۹۱: ۲۰).

۲-۵- سکولاریسم

علت اصلی گرایش به سکولاریسم در ترکیه به بعضی از روشنفکران عثمانی در قرن نوزدهم بر می‌گردد. از دید آنان علت اصلی عقب ماندگی در جامعه عثمانی تعصب دینی است (Tuncay، ۲۰۰۲: ۳۰۸). سکولاریسم در این حالت به دو صورت کاربرد دارد، ابتدا دین از سیاست و اجتماع حذف گردید، سپس بر اساس اصول علمی و تمدن مدرن سازماندهی شد. اصل سکولاریسم محدود به این امر نشد، بلکه شامل جایگزین کردن ارزش عقلانی و علمی به جای ارزش دینی و سنتی

گردید (Çelik، ۲۰۰۹: ۸۵).

۲-۶- مدرنیزاسیون

هدف فوری ایدئولوژی کمالیسم، تحقق یک دولت و جامعه ترکی مدرن بود و هدف نهایی آن‌ها رساندن سطح اجتماعی در ترکیه، به سطحی بالاتر از تمدن کنونی بود. اصول ۶ گانه کمالیستی که شامل جمهوری خواهی، ناسیونالیسم، مردم‌گرایی، سکولاریسم، دولت‌گرایی و اصلاح‌گرایی است خطوط اصلی جهت تحقق این امر است (Kili، ۱۹۸۰: ۳۸۷).

۳- غیریت و رقابت

گفتمان اخوانی سکولار دارای «رقابت در گفتمانی» و «از گفتمانی» است. رقابت در گفتمانی رقابتی است که درون همان گفتمان بوجود می‌آید. رقابت از گفتمانی به شکلی غیریت ساز است چون وابسته به قدرت می‌خواهد هژمونی یک گفتمان را از میان ببرد و گفتمان رقیب را هژمون کند. نخستین رقیب در گفتمانی گفتمان گروه اخوان المسلمین است، از نظر فکری رهبری این گفتمان را در اختیار دارد. رقابت در گفتمان برای گفتمان اخوانی سکولار نیز اعتدال‌گرایی اسلامی است (ولیزاده میدانی، ۱۳۹۶: ۴۲).

۴- هژمونی

هژمونی یک گفتمان وابسته به میزان قدرتی است که از آن استفاده می‌کند و می‌تواند این گفتمان را در جایگاه قدرت سیاسی قرار دهد. در این راستا؛ زمانی که نجم‌الدین اربکان، نخست‌وزیر اسبق ترکیه حزب اسلامی رفاه ایجاد کرد، اما یک سال بعد با تهدید به کودتا توسط ارتش سقوط کرد، نشان داد که گفتمان اسلام‌گرایی در ترکیه در حال قدرت گرفتن است. اربکان گفتمان اسلام‌گرایی را با عناصر تندرو که ضد سیاست‌های غرب‌گرایانه ارتش کمالیست بود ترکیب کرده بود. با استفاده از تجربه شکست حزب رفاه، اردوغان حزب عدالت و توسعه را بر اساس گفتمان اسلام‌گرا میانه‌رو یا اعتدال‌گرا اسلامی به وجود آورد (همان، ۱۳۹۶:

۵۱). این گفتمان که براساس گفتمان اخوان المسلمین مصر شامل دال‌های سکولاریسم است. با توجه به برخی خواسته‌های کمالیست‌ها مبنی بر ایجاد عظمت برای ترکیه، نگاه به غرب، پیوستن به اتحادیه اروپا و همکاری با ناتو، دخالت ندادن دین در سیاست و میانه‌روی را پیشه کرد و به عنوان تهدید برای کمالیست‌ها تلقی شد، تا اجازه تداوم فعالیت به آن داده نشود. پس از انتخابات سال ۲۰۰۲ که گفتمان اخوانی سکولار قدرت بسیاری را بدست آورد و با توجه به موفقیت‌های اقتصادی اردوغان و سیاست خارجی مسالمت‌آمیز با غرب، در میان غیر اسلامی‌گرایان در جامعه ترکیه نیز مقبولیت پیدا کرد. بنابراین در انتخابات توانست پیروزی بیشتری به دست آورد. به این ترتیب این گفتمان به گفتمان هژمون تبدیل شد (قادری، ۱۳۹۲: ۲۲).

۵- اسطوره و استعاره

یکی از اسطوره‌ها در گفتمان اخوانی سکولار ترکیه دوران خلافت عثمانی است. حزب عدالت و توسعه تلاش کرد که الگوی حکومتی خود را به عنوان استعاره‌ای از خلافت دوران عثمانی بازسازی کند. در دوره عثمانی که همه اقوام و مذاهب همزیستی مسالمت‌آمیز داشتند گفتمان اخوانی سکولار تلاش کرد اسطوره همزیستی مسالمت‌آمیز را میان سنت اسلامی و مدرنیته فراهم کند. گفتمان سکولار تلاش کرد اسلام را نظام ارزشی عادلانه نشان دهد و از دستاوردهای مدرنیته برای توسعه استفاده کند. ارائه الگو اسلام میانه‌رو یکی دیگر از اسطوره‌های گفتمانی حزب عدالت و توسعه است که تلاش می‌کرد آشتی میان اسلام و دموکراسی را پدید آورد. هر چند با بنیادگرایی اسلامی در ظاهر میانه‌ای ندارد اما اعتدال‌گرایی اسلامی را ترویج می‌کند. از سویی حزب کمالیسم که ضدیت با دین را رواج می‌دهد را رها کرده است و سکولاریسم که بر مبنای جدایی دین از سیاست است را در پیش گرفته است. رهبران این حزب تلاش می‌کند تا سلوک اسلامی را به جای آورند (موثقی و نوروزی نژاد ۱۳۹۵: ۷۶۹).

ج- گفتمان سلفی گری

اندیشه وهابی سلفی از عوامل گسترش جریان‌های تروریستی در جهان اسلام است که امنیت و صلح جهانی را در معرض خطر قرار داده است (حاجیانی و شیروودی، ۱۳۹۳: ۴). جریان وهابیت با جریان سنتی سازش گرا، وهابیت رسمی حکومتی و جریان انقلابی وهابیت و گروه‌ها جهادی در پیوند است (نبوی، ۱۳۸۹: ۱۰۳). با این اوصاف؛ تحلیل گفتمان سلفی گری به شرح موارد زیر قابل بررسی است:

۱- خلافت دال مرکزی گفتمان سلفی گری

خلافت عنوان ویژه‌ای است برای نظام سیاسی مسلمانان بعد از رحلت پیامبر (وجدی، ۱۳۳۹: ۷۴۵) که در تاریخ اسلام مسیری پرفراز و نشیب داشته است. از جریان‌هایی که احیای خلافت را با جدیت به عنوان راه‌حل اصلی برای برون‌رفت از شرایط نابسامان جهان اسلام پیگیری کرد، جریان سلفی جهادی است که ریشه در افکار ابن تیمیه و اندیشه‌های برخی صاحب‌نظران اخوان المسلمین چون سید قطب و عبدالسلام فرج دارد (عبدالسلام فرج، ۱۹۸۱: ۴) که القاعده معروف‌ترین آن است. دال مرکزی گفتمان سلفی خلافت است. به این معنا که فرد به عنوان خلیفه از طریق استخلاف، حل و عقد، شورا و وراثت تعیین شود (قادری، ۱۳۹۲: ۲۳). البته شایان به ذکر است میان سلفی و تکفیری در بین اهل سنت تفاوت وجود دارد.

۲- دال‌های شناور

دال‌های شناور گفتمان سلفی گری به شرح زیر می‌باشد

۲-۱- بازگشت مجدد به بنیادهای دین

سلفی‌ها سرسخت‌ترین مسلمانان سیاسی هستند. گفتمان آنان گفتمان سلفی تکفیری است که خواهان بازگشت مجدد به بنیادهای دین می‌باشد و در اسلام شامل کتاب و سنت است. تنها عنصری که می‌تواند این نوع از سلفی گری را به خشونت پیوند زند، غیر منعطف بودن قرائت تکفیری آنها از دیگر ایدئولوژی غیر اسلامی و

اسلام است (حسن نیامقدم و دیگران، ۱۳۹۸: ۳۹).

۲-۲- بنیادگرایی اجتماعی

علی‌رغم پیوند رهبران عربستان سعودی با کشورهای غربی بنیادگرایی اجتماعی در قالب ضدیت با زن، مردم سالاری و آزادی از ویژگی‌های بارز اندیشه اسلام سعودی و هابی است (Faker، ۲۰۱۲: ۳۳۳).

۳- غیریت و رقابت

در گفتمان سلفی گری یکی از غیرها مسلمانان و شیعیانی هستند که مذهبی به جز مذهب سلفی دارند. عبدالوهاب رساله‌های از آیه و حدیث و بدون اصطلاحات علمی نگارش کرد و خشونت را پیش گرفت و مخالفانش را کفار و مشرکین نامید. برخلاف ابن تیمیه که به وحدت جهان اسلام بر گرد اندیشه‌های سلف معتقد بود، عبدالوهاب به پیروزی می‌اندیشید. بعد از ابن عبدالوهاب اساس دستگامی که پایه‌ریزی شده بود توسط محمدعلی پاشا فرمانده عثمانی از بین رفت و تکفیر عثمانی و شیعیان قوت گرفت. پس از مدتی وهابیت امارتی مجدد را در ریاض تأسیس کردند، که با کشته شدن ترکی بن عبدالله از بین رفت. مقارن جنگ جهانی اول آل سعود مجدد قدرت را در حجاز، شبه جزیره، مکه و مدینه به دست آوردند، به این ترتیب نهضت سلفی رونق تازه‌ای گرفت (لوهلکر، ۱۳۹۷: ۵۴-۵۳). در برابر رهبران سلفی تکفیری پس از سید قطب، غرب را بزرگ‌ترین غیریت گفتمان سلفی تکفیری می‌دانند و برای مبارزه با آن هر خشونت را مجاز می‌دانند. گفتمان سلفی تکفیری، مقابله با گفتمان‌های برآمده از غیر غرب را در چارچوب جنگ‌های صلیبی میان مسلمانان و مسیحیان، جزء خیانت کاران به مسلمانان می‌دانند (همان، ۱۳۹۴: ۱۴۰).

۴- هژمونی

در گفتمان سلفی گری دال مرکزی که هژمونی بر کل جامعه اسلامی پیدا کند خلافت است. از دید آنها خلافت نهادی است که پس از رحلت پیامبر (ص) در

جامعه اسلامی شکل یافته است و دیگر نهادهای قدرت بر گرد آن شکل گرفته بود (قادری، ۱۳۹۲: ۲۲). به عبارت دیگر؛ در گفتمان سلفی گری هژمونی اصلی ایجاد خلافت اسلامی است و تلاش‌هایی برای برپایی خلافت انجام شد که شکل عملی خود را در گفتمان سلفی تکفیری در میان طالبان افغانستان و در داعش با شخصی چون البغدادی می‌توان دید. اصرار بر خلافت در میان داعش نسبت به طالبان پررنگ‌تر بود. منظور از ایجاد دال مرکزی خلافت در گفتمان سلفی تکفیری، تمرکز قدرت است. این قدرت از نظر گفتمان سلفی تکفیری دارای مشروعیت است چون مقام بر جای مانده از صدر اسلام و سنت است (همان، ۱۳۹۲: ۲۳). آن چه خلیفه باید از طریق مقام خلافت و توزیع قدرت انجام دهد، هژمون کردن ارزش‌های اسلامی و اجرای احکام اسلام در بین امت اسلام و جهاد در برابر غیرمسلمان است. غیرمسلمانان و مسلمانانی که نمی‌اندیشند تکفیر می‌شوند و خون آنان حرام است. به این ترتیب جریان سلفی تکفیری مجاز است علیه دارالکفر اعلام جهاد نماید، تا با بهره‌گیری از قدرت در میان امت اسلامی به گفتمان هژمون تبدیل کند (قطب، ۱۳۹۵: ۱).

۵- اسطوره و استعاره

عصر طلایی اسلام و اسطوره سیاسی برای همه گفتمان‌ها اسلام سیاسی به ویژه گفتمان سلفی تکفیری است که در آن نه تنها ارزش‌ها اسلامی رواج داشت، بلکه احکام اسلام نیز توسط حکومت پیامبر (ص) و خلفای راشدین به اجرا در آمد. گفتمان سلفی تکفیری از بازگشت به گذشته طلایی سخن می‌گوید. بنابراین معتقدان به گفتمان سلفی تکفیری در اعمال و اعتقادات خود سعی بر تابعیت از پیامبر، صحابه و تابعین دارند. سید قطب غرب را تحت عنوان جاهلیت قلمداد کرده است و همه جوامعی که از غرب پیروی می‌کند را با همین وقته توصیف می‌نماید. او این وضعیت را جاهلیت نوین نامید و فساد را در همه چیز از جمله تصور، سلوک،

اخلاق، سیاست، اقتصاد، اجتماع، روابط جنسی و هنر می بیند(همان، ۱۳۹۵: ۲).
 راه حل سید قطب برای مقابله با این وضعیت ترکیه نفسانی، جهاد و اجرای احکام
 اسلام است. چنان که پیامبر(س) با هجرت به مدینه پرورش مسلمانان راستین، جهاد
 و فتح مکه به مقابله با کفار مکه پرداخت. رواج این گفتمان در میان جوانان تندرو
 اخوان المسلمین مصر، به رهبری شکری مصطفی، بنیان گذار سازمان تندرو تکفیر و
 هجرت (جماعت المسلمین) مصر به بنیادگرایی تکفیری پرداخت. بنیادگرایی نظیر
 جنبش شکری پاسخی به سیاست جداسازی دین از سیاست نخبگان حاکم جهان
 اسلام است که درصدد بودند قدرت دولت مدرن را در دست شایسته ترین مسلمانان
 قرار دهند(حسن نیامقدم و دیگران، ۱۳۹۸: ۴۳).

نتیجه گیری

این پژوهش با هدف مقایسه و تحلیل گفتمان‌های رقیب در منطقه خاور میانه (انقلاب اسلامی، اخوان سکولار و سلفی گری) مورد مطالعه قرار گرفته است. بنابراین؛ در تحلیل گفتمان انقلاب اسلامی می توان بیان داشت؛ دال مرکزی گفتمان انقلاب اسلامی را ولایت فقیه تشکیل می دهد و شامل چندین دال شناور بویژه حکومت؛ استقلال و آزادی و تشکیل امت واحد جهانی می باشد. در گفتمان انقلاب اسلامی مسئله مفصل بندی رابطه حکومت و مشروعیت است، چرا که بدون مشروعیت دیگر نهادهای زیرمجموعه حکومت، درون گفتمان انقلاب اسلامی قرار نخواهند گرفت. همچنین غیریت و رقابت در گفتمان انقلاب اسلامی در کلیت با گفتمان‌های رقیب مانند سوسیالیسم، کمونیسم و سرمایه داری تفاوت دارد به این مضمون که دال‌های شناور اسلام شیعی می توانند بردال مرکزی انقلاب اسلامی فقیه مفصل بندی شوند تا جایی در نهایت غیریت‌ها برای گفتمان انقلاب اسلام را می توان به چند حوزه گفتمان گونگی تقسیم کرد که غرب، اسلام غیر شیعی و ملی گرایی مهم ترین آنها هستند. به لحاظ هژمونی گفتمان انقلاب اسلامی امروزه به یک گفتمان مسلط تبدیل شده است بویژه یک قرائت از اسلام در جامعه کنونی ایران مسلط شده است که توانست سایر قرائت‌ها از اسلام را به حاشیه ببرد. همچنین، به لحاظ اسطوره و استعاره امت اسلامی به دال ام القرای اسلام مفصل بندی شده است. منظور از ام القراء گسترش اسلام ناب بر اساس آموزه‌های شیعی است و همچنین طبق اصل یازده قانون اساسی جمهوری اسلامی سیاست کلی را بر پایه وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام تحقق می بخشد.

تحلیل گفتمان جریان اخوانی سکولار نیز نشان می دهد؛ دال مرکزی گفتمان اخوانی سکولار که حزب اسلامی عدالت و توسعه در ترکیه بر پایه آن توسعه یافته

است، اعتدال‌گرایی اسلامی است و دال‌های شناور آن عبارتند از نگاه ملی‌گرایانه ترکی؛ دولت - ملت؛ ناسیونالیسم؛ سکولاریسم؛ مدرنیزاسیون و مشروعیت و مقبولیت که به عنوان دو دال شناور با هم مفصل بندی شده‌اند. گفتمان اخوانی سکولار دارای «رقابت در گفتمانی» و «از گفتمانی» است. نخستین رقیب در گفتمانی گفتمان گروه اخوان المسلمین است، از نظر فکری رهبری این گفتمان را در اختیار دارد. از منظر از گفتمانی رقبایی برای گفتمان اخوانی سکولار حزب عدالت و توسعه وجود دارد. مهم‌ترین آن کمالیسم است که لاینک است. مورد دیگر گروه‌های سکولار غیر اسلامی است و گفتمان دیگر، سوسیالیسم است. به لحاظ هژمونی بک گفتمان وابسته به میزان قدرتی است که از آن استفاده می‌کند و می‌تواند این گفتمان را در جایگاه قدرت سیاسی قرار دهد. این گفتمان که براساس گفتمان اخوان المسلمین مصر شامل دال‌های سکولاریسم است. با توجه به برخی خواسته‌های کمالیست‌ها مبنی بر ایجاد عظمت برای ترکیه، نگاه به غرب، پیوستن به اتحادیه اروپا و همکاری با ناتو، دخالت ندادن دین در سیاست و میانه‌روی را پیشه کرد و به عنوان تهدید برای کمالیست‌ها تلقی شد، تا اجازه تداوم فعالیت به آن داده نشود. همچنین؛ به لحاظ اسطوره و استعاره یکی از اسطوره‌ها در گفتمان اخوانی سکولار ترکیه دوران خلافت عثمانی است. حزب عدالت و توسعه تلاش کرد که الگوی حکومتی خود را به عنوان استعاره‌ای از خلافت دوران عثمانی بازسازی کند و از سویی حزب کمالیسم که ضدیت با دین را رواج می‌دهد را رها کرده است و سکولاریسم که بر مبنای جدایی دین از سیاست است را در پیش گرفته است.

به علاوه تحلیل گفتمان سلفی‌گری بر این موارد تکیه دارد که دال مرکزی گفتمان سلفی‌گری خلافت است و دال‌های شناور گفتمان سلفی‌گری عبارتند از: بازگشت مجدد به بنیادهای دین؛ و بنیادگرایی اجتماعی. به لحاظ غیریت و رقابت در گفتمان سلفی‌گری یکی از غیرها مسلمانان و شیعیانی هستند که مذهبی به جز مذهب سلفی دارند. همچنین رهبران سلفی تکفیری، غرب را بزرگ‌ترین غیریت

گفتمان سلفی تکفیری می‌دانند و برای مبارزه با آن هر خشونت را مجاز می‌دانند. بخصوص گفتمان سلفی تکفیری، مقابله با گفتمان‌های برآمده از غیر غرب را در چارچوب جنگ‌های صلیبی میان مسلمانان و مسیحیان، جزء خیانت کاران به مسلمانان می‌دانند. به لحاظ هژمونی در گفتمان سلفی گری هژمونی اصلی ایجاد خلافت اسلامی است و تلاش‌هایی برای برپایی خلافت انجام شد که شکل عملی خود را در گفتمان سلفی تکفیری در میان طالبان افغانستان و در داعش با شخصی چون البغدادی می‌توان دید. همچنین از منظر اسطوره و استعاره عصر طلایی اسلام و اسطوره سیاسی برای همه گفتمان‌ها اسلام سیاسی به ویژه گفتمان سلفی تکفیری است که در آن نه تنها ارزش‌ها اسلامی رواج داشت، بلکه احکام اسلام نیز توسط حکومت پیامبر(ص) و خلفای راشدین به اجرا درآمد. گفتمان سلفی تکفیری از بازگشت به گذشته طلایی سخن می‌گوید.

در نهایت؛ می‌توان چنین نتیجه گرفت؛ مطابق با راهکار و خواست استکبار غرب برای ایجاد بحران در منطقه خاورمیانه، ضمن پذیرش نسبی جریان اخوان سکولار، مقابله و دشمنی با گفتمان انقلاب اسلامی یک اصل است که در راس آن ایجاد گروه‌های تکفیری تروریستی از جمله داعش است که با ایجاد رویکرد فتنه مذهبی و ایجاد اختلاف بین شیعه و اهل سنت بین مسلمانان تفرقه بیندازند، تا بتوانند توجه جامعه اسلامی و مسلمانان را به این اختلافات معطوف کنند و از این طریق به سیاست‌های خود در منطقه خاورمیانه که شامل ایجاد اختلاف و تفرقه افکنی بین مسلمانان از طریق جنگ فرقه‌ای و مذهبی بین مسلمانان از طریق گروه تروریستی داعش و در نهایت ایجاد چهره‌ای زشت و خشن از اسلام و مسلمانان به ویژه شیعیان است جامه عمل بپوشانند.

فهرست منابع

۱. احمدیان قدرت، محمدی محمد کریم، (۱۳۹۱)، نظریه تاریخ ترک و زبان خورشید، خوانشی گفتمانی از هویت ملی کمالیستی
۲. امینیان، بهادر، (۱۳۸۷)، اسلام‌ستیزی در غرب، دلایل و ویژگی‌ها، فصلنامه سیاست خارجی، شماره ۱
۳. انتخابی، نادر، (۱۳۹۰)، ناسیونالیسم و تجدد در ایران و ترکیه، تهران، نشر نگاره افتاب
۴. ایروانی، زهرا (۱۳۹۶). آینده پژوهی گفتمان انقلاب اسلامی ایران. رساله دکتری تخصصی، پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی
۵. بردبار، احمدرضا، (۱۳۹۵)، بازیابی شاخصهای نهضت اسلامی ایران با تأکید بر جنبش‌های سیاسی کنونی جهان اسلام، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال ۶، شماره ۳
۶. پورپزشک، امیر، (۱۳۹۰)، گفتمان انقلاب اسلامی و بیداری اسلامی، مطالعات روابط فرهنگی بین‌الملل، شماره ۱
۷. جهانی، محمد، (۱۳۹۲)، تأثیر اقلیت‌گرایی مذهبی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر نقش سلفیت، فصلنامه آفاق امنیت، سال ششم، شماره ۲۰
۸. حاجیانی ابراهیم، کریمی شیروودی محسن، (۱۳۹۳)، راهبرد‌های ضد تروریسم در ایران، رویکرد فرهنگی
۹. حسن‌نیا مقدم سیدعباس و دیگران، (۱۳۹۸)، بررسی تطبیقی تحلیلی گفتمانهای رقیب در خاورمیانه، مطالعه موردی گفتمان‌های انقلاب اسلامی ایران، اخوانی سکولار ترکیه و سلفی تکفیری عربستان سعودی
۱۰. خمینی، روح‌الله، (۱۳۶۸)، ویژگیهای حکومت اسلامی، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)
۱۱. درخشه جلال، حسینی فائق سید محمد مهدی، (۱۳۸۸)، اسلام‌هراسی در رسانه‌های غربی، مطالعه موردی رسانه‌های بریتانیا، ش ۷۹

۱۲. رضوی، سید عماد، (۱۳۸۸)، اسلام سیاسی، اسلام هراسی و ارتباطات میان فرهنگی، روزنامه رسالت
۱۳. شاهسوند بغدادی و دیگران، (۱۳۹۶)، مقایسه اندیشه های سیاسی شیخ فضل الله نوری و امام خمینی (ره) درباره حکومت در زمینه های مبانی فقهی، حدود اختیارات، نقش روحانیت، مشروعیت، مصلحت و قانونگذاری، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، همدان، سال ۷، شماره ۳۳
۱۴. عبدالسلام فرج، محمد، (۱۹۸۱)، الجهاد الفریض الغائبه
۱۵. علیپورگری، محمود، (۱۳۹۳)، فصلنامه گفتمان اسلامی سیاسی در انقلاب اسلامی ایران
۱۶. فراتی، عبدالوهاب، (۱۳۹۷)، شبکه اجتهاد، گفتمان انقلاب اسلامی و مدلولات تئوریک آن، فصلنامه پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، سال ۶، شماره ۳، پاییز
۱۷. قادری، حاتم، (۱۳۸۵)، اندیشه سیاسی در اسلام و ایران، تهران: سمت چاپ سیزدهم
۱۸. قطب، محمد، (۱۳۹۵)، جاهلیت قرن بیستم، ترجمه علیمحمد عابدی، تهران: جاما
۱۹. کسرای محمدسالار، سعیدی بنت الهدی، (۱۳۹۵)، تحلیل گفتمان عدالت در دهه سوم انقلاب با تأکید بر سال های ۱۳۸۴ - ۱۳۸۰، فصل نامه جامعه شناسی تاریخی، دوره ۸، شماره ۲
۲۰. لوهلکر، رودیگر، (۱۳۹۷)، سلفیها (طغیان مذهبیون عربستان سعودی و اسلام)، ترجمه علی عبداللهی و لیلای قنبریان، تهران: نشر کوله پستی.
۲۱. منتظران، جاوید، (۱۳۹۸)، تحلیل روند اسلام هراسی در غرب و راهبردهای مقابله با آن
۲۲. موثقی احمد، نوروزی نژاد جعفر، (۱۳۹۵)، دگردیسی در فرهنگ سیاسی ترکیه و غلبه گفتمان
۲۳. موثقی گیلانی احمد، نیری هومن، (۱۳۸۹)، اسلام میانه رو و دموکراسی در ترکیه
۲۴. نبوی، عبدالامیر، (۱۳۸۹)، گفتمان اسلام سلفی و جهانی شدن امنیت خاورمیانه، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۵۰
۲۵. وجدی، محمد فرید، (۱۳۳۹)، دائرة المعارف القرن العشرين، ج ۳

۲۶. ولی زاده میدانی، رامین، (۱۳۹۶)، جمهوری سوم ترکیه، تهران: رواق اندیشه

۲۷. صحیفه امام، ج ۲۰: ۴۵۲-۴۵۱

منابع لاتین

28. Alasdair Drysdale and Gerald Henry Blake, *The Middle East and North Africa: a political geography*, New York Volume 1. Page 19-20.1985.
29. Cleveland, William L.; And Bunton, Martin P.. *History of the Modern Middle East*, Boulder: Westway, 2013
30. Faker, Fadiyah (2012), *Women, Islam and Democracy in the Arab World*
31. Kedourie, Elie (2012). "Jamāl al-Dīn al-Afghānī". *Encyclopædia Britannica*.
32. Kili, Suna (1980) *Kemalism in Contemporary Turkey*, *International Political Science Review*, Vol. 1, No. 3
33. Koolae, Elahe and Mohammad Hosein Hafezian (2017), *The Kurdish Question and Iranian-Turkish Relations: 1991-2015*, *International Studies Journal*, Vol. 14, No. 2, Fall, pp. 67-90.
34. Larson, Garah (2005), *The Impact of Global Conflicts on Local Contexts: Muslims in Sweden After 9/11*, *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol. 16, No. B1.
35. Macfie, A. L. (1994) *Ataturk*, London and New York: Longman
36. Parla, Taha (1991). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî*
37. Saklı, Ali Rıza (2011). *Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti Ve Milliyetçilik Anlayışının Uygunluğu Sorunu*,
38. Shahin, Emad el-Din (2014). "Salafiyah". *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*. Oxford Islamic Studies Online.
39. Taspınar, Ömer (2008), *Turkey's Middle East Policies Between Neo-Ottomanism and Kemalism*, Carnegie Middle East Center
40. Tuncay, Mete (2002) *'Laik Cumhuriyet'in Demokrasi Çıkmazı, Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu, Mürşit Baabanlılar (haz.), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.*

